

La vigència de l'estat nació en el context de globalització. Els casos de Ciudad Hidalgo (Mèxic) i de la Cerdanya (Catalunya)¹

Albert Moncusí Ferré
Universitat de València

Miquel À. Ruiz Torres
Universitat Rovira i Virgili

L'entrada en vigor de diversos acords internacionals per a la lliure circulació esdevé un exemple coherent amb el progressiu increment dels fluxos transnacionals de mercaderies i dels moviments transfronterers de persones; aquests semblen preconitzar la necessitat que les fronteres siguin permeables a aquests moviments, la qual cosa qüestiona els fonaments tradicionals de l'estat nació. L'article estudia què passa amb les poblacions que viuen en les fronteres territorials a la mateixa època en què la globalització sembla estar diluint-les.

The implementation of various international agreements of free circulation turns into a coherent example with the progressive increase in trans-national fluxes of merchandise and the border crossing movements of people. These agreements seem to support the necessity for the borders to be permeable to these movements, which questions the traditional foundations of the nation state. This article studies what is happening to people who live in border territories at the same time as globalisation seems to be diluting them.

L'antropologia social s'ha interessat en els darrers anys per la qüestió de les fronteres territorials entre estats nació, en el context de globalització.² L'entrada en vigor del Tractat de Lliure Comerç (TLC) entre Mèxic, els Estats Units d'Amèrica i Canadà (1994), i dels acords de Schengen, entre diversos països europeus (1995), i el procés general d'instauració de la Unió Europea són exemples coherents amb el progressiu increment dels fluxos transnacionals de mercaderies i de moviments transfronterers de persones, i semblen preconitzar la necessitat que les fronteres siguin permeables a aquests moviments. Fóra com si l'estat nació es veiés superat, en el control de la vigilància i delimitació del seu territori i la seva població, per tendències globalitzadores. Ara bé, vol dir això que l'estat nació està perdent vigència com a model i que es dilueix l'eficàcia del seu dispositiu de control? Aquesta permeabilització de les fronteres sembla que és en un primer moment la política idònia a l'interior dels països que comparteixen tractats i unions, però al mateix temps les fronteres amb els països "externs" semblen fortificar-se i vigilar-se més, simultàniament a l'augment dels fluxos —i cada cop més encara des de l'onze de setembre i de la "fòbia terrorista" que ha activat.

Per poder plantejar alguna resposta a aquesta pregunta sobre la vigència de l'estat nació, és fonamental veure què passa amb les poblacions que viuen en les fronteres territorials en la mateixa època en què la globalització sembla estar diluint-les. En les zones frontereres la lògica de l'estat nació s'expressa a través d'una lògica local, quan l'estat pretén actuar, entre d'altres, a través del dispositiu de control. Es podria plantejar com a hipòtesi inicial que la globalització fa minvar significativament la importància d'aquest dispositiu i que aquesta minva podria ser indicativa del desinflament de l'estat nació. Ara bé, en el context micro, l'estat nació es manifesta mitjançant les estratègies, pràctiques i visions dels subjectes locals, i això tant pel que fa als que pertanyen als cossos administratius o polítics de l'Estat com als que no. Una aproximació antropològica a aquest context permet cons-

La permeabilització de les fronteres posa en qüestió diversos elements del concepte tradicional de nació atès l'augment dels fluxos migratoris transnacionals. Fotografia: pas fronterer a la Cerdanya.

tatar si el que es dóna és un afebliment o una adaptació de l'estat nació, tant des del punt de vista de la seva estratègia política global com des de la perspectiva de la seva realització o posada en escena en el nivell local o micropolític.

Amb aquest article volem emmarcar l'acció micropolítica dels subjectes locals i la lògica local amb relació a l'acció macropolítica de l'estat nació, produïda a través del dispositiu de control i manifestada en l'existència de la frontera territorial. Als confins del territori estatal es pot veure molt bé com aquesta producció passa pels subjectes locals i la seva lògica. El nostre objectiu central és el plantejament de la vigència de l'estat nació en el context de globalització, a partir dels casos de Ciudad Hidalgo, a Chiapas, Mèxic, i de la comarca franco-espanyola de la Cerdanya. Com es veurà, tot i la distància i les diferències entre tots dos casos, la inclusió conjunta en una mateixa anàlisi pot resultar enriquidora, sobretot a partir de l'aplicació dels següents conceptes teòrics.

Coerció, consens i dispositius

Els estats nació moderns tenen, en termes generals, dos mecanismes de reproducció de l'ordre social i l'hegemonia política (Gramsci, 1993; Buci-Glucksmann, 1979). L'un utilitza la coerció violenta, l'altre cerca la creació de consens — encara que, òbviament mai no s'hi troben en estat pur. Segons una relació que existeix quan es donen els processos d'implantació d'aquests me-

canismes, inicialment podem dir que a un major consens correspon una major legitimitat. Aquests dos mecanismes de creació d'hegemonia es poden identificar relacionant-los amb dos dispositius distints (Foucault, 1992, 1992b). El que pertany al de l'acció coercitiva seria el dispositiu de policia i/o de control poblacional. El que s'assimila amb la creació de consens seria el dispositiu nacionalista cultural.

Però, què entenem per dispositiu? No solament el conjunt de funcions reconegudes que algunes institucions de l'Estat porten a terme oficialment des del camp de la vigilància i la policia, o de l'educació i la cultura. Dispositiu no equival a institució. Comprèn l'estructura organitzativa però va més enllà d'ella. Un dispositiu són les diferents línies de força com ara les disciplines i les relacions de poder; línies d'enunciació com discursos, lleis, decrets, ideologies i coneixements; línies de visibilitat com els con-

---

1. Una part del contingut d'aquest article s'ha escrit a partir dels resultats d'una investigació feta amb una beca predoctoral concedida per la Generalitat de Catalunya a Albert Moncusí Ferré, i en el marc d'un projecte finançat per la DGICYT (SEC95-0310), titulat "Procesos migratorios y cultura de frontera en los Pirineos: el caso de la Cerdanya", i dirigit pel doctor Joan Josep Pujadas.

2. En són exemple les compilacions de Wilson i Donnan (1998) i Wendl i Rösler (1999) o, en el marc de l'Estat espanyol, un dels volums de les actes del VIII Congreso de Antropología dedicat, precisament, a la qüestió de les fronteres internacionals (PUJADAS / MARTÍN, 1999), el número 2 de *Historia y fuente oral* o el darrer volum de la revista *Política y sociedad* (2001).

trols i exàmens i els rituals. Dispositiu és, doncs, un conjunt heterogeni i multilinear compost de vectors de diferent naturalesa (Deleuze, 1995:158). No obstant això, per a efectes de l'anàlisi, tot dispositiu s'ha d'acotar metodològicament per tal de tenir-hi accés, sense oblidar que forma part d'un conjunt més complex i contradictori que el d'una institució. Així, en el cas de les fronteres de l'estat nació, trobem que, per una banda, el dispositiu coercitiu de la policia s'expressa millor per les institucions encarregades del control i la vigilància fronterera de persones i mercaderies (com també del recompte de poblacions i dels seus moviments) i que per altra banda, el dispositiu nacionalista cultural de creació de consens s'exemplifica amb l'escola pública nacional, a causa del seu interès en la nacionalització de la població mitjançant l'acció simbòlica dels espais disciplinaris (Foucault, 1995) i els *curricula* educatius.

Òbviament, nosaltres estem d'acord que l'hegemonia política i la creació de consens en tot estat nació s'assoleixen, si bé amb graus i qualitats diferents, mitjançant l'acció d'ambdós dispositius, o d'un dispositiu creuat que crea "subjectes nacionals" i alhora que controla i vigila el territori nacional. Amb tot, en aquest article ens centrarem en els efectes de poder del dispositiu de control fronterer. La finalitat és auscultar la vitalitat de l'estat nació quant a les conseqüències que aquest dispositiu de vigilància produeix en la topografia de frontera i els seus habitants, justament quan els moviments globals de població i informació i la porositat extrema de les fronteres (o la seva eliminació simbòlica en el cas de la UE) semblen posar en dubte la seva hegemonia.

Sobirania nacional i globalització

Per començar, cal aprofundir en la nostra crítica a aquella idea segons la qual la globalització estaria minant la vigència de l'estat nació i els seus conceptes fundadors, com són sobirania, integritat territorial i identitat nacional. Durant la llarga institucionalització del concepte de sobi-

rania nacional que es portà a terme als segles XIX i XX, els estats nació es van constituir en necessaris vigilants dels moviments que, sobre el seu territori exhaustivament delimitat, suposades forces entròpiques (procedents tant de l'interior com de l'exterior) perpetraven contra el propi ordenament social, cultural, legal i polític de persones i objectes. Per efectuar aquesta vigilància sobre els moviments que es donaven al territori nacional era necessari concebre aquest de la mateixa manera que l'ordre disciplinari concebia l'espai on exercia la seva dominació: un espai en què la distribució i la categorització dels llocs, temps, rangs i sancions, i cosos era políticament eficaç. En aquest sentit, sobirania nacional i societat disciplinària haurien estat processos històrics bastant paral·lels i interdependents, des del moment que, per a la consecució de la primera, cal disposar d'un espai delimitat de cobertura del poder d'estat. És aquí on la sobirania nacional i l'espai disciplinari conflueixen en les seves estratègies i efectes de poder, raó per la qual es pot donar el nom de sobirania nacional disciplinària a aquest conglomerat politicoideològic.

Però, per què no estem d'acord amb la tesi de la minva dels estats nació i la seva sobirania? La nostra hipòtesi inicial és que, contràriament a l'argument que afirma la tendència a la dissolució de l'estat nació al món globalitzat, els fluxos transnacionals, al mateix temps que són una violació del model clàssic de la sobirania nacional territorialitzada, també posen a funcionar noves legitimacions del nacionalisme d'estat i noves metodologies de control disciplinari de l'espai nacional.

Els enormes fluxos transcontinentals en el cas americà, o els acords per a l'eliminació de les fronteres a la Unió Europea, constitueixen uns processos minadors d'alguns dels conceptes més sacralitzats de l'estat nació modern com és el de la sobirania nacional territorial. Nogensmenys, aquesta fragmentació de l'estat nació s'ha de concebre dins de la idea de la seva capacitat adaptativa i dinàmica. Què vol dir això? Que els mateixos fluxos migratoris o de mercaderies i informació, o la mateixa desaparició patent de

En molts casos, la paralegalitat s'instal·la en el món fronterer, i crea una escenificació entre els diversos agents que hi viuen. Fotografia: detinguts a la triple frontera de Paraguai/Brasil/Argentina.

les fronteres, poden ser capaços de reafirmar les polítiques disciplinàries i nacionalistes dels dispositius d'estat. Per exemple, els moviments poblacionals no constitueixen necessàriament una posada en dubte conscient i organitzada de l'estat. Menys encara quan les poblacions acabades d'"incorporar" desitgen, com el primer "nacional", gaudir dels beneficis que la ciutadania atorga als qui ja pertanyen a l'estat nació, un fet que esdevé una demostració més de la constant capacitat fagotitzadora de l'estat nació, en "nacionalitzar", amb el temps, els fluxos de migrants que són fins i tot enfrontats als nousvinguts.

A més, davant els fluxos transnacionals, no sols les fronteres "externes" als tractats i acords (Guatemala-Mèxic o Marroc-Espanya) exacerbem el dispositiu de control, sinó que també les "internes" (Mèxic-Estats Units o Espanya-França) estan més que mai alerta al pas dels "no-ciutadans" o dels "no-socis", fins al punt que en casos com el de la frontera sud dels Estats Units mai com ara havia existit un grau tan alt de control i defensa de la frontera davant els fluxos procedents del sud.³ Així, els controls migratoris a la frontera nord de Mèxic entre els socis del TLC no han minvat. Al contrari: cada cop són més forts, fins al punt que el nord-americà Institut of Migration and Naturalization ha posat a circular fa poc temps el projecte del "doble mur" als seus dos mil quilòmetres de frontera amb la intenció d'impermeabilitzar-la totalment per als migrants indocumentats. Un altre exemple són

les fronteres internes de la Unió Europea, on continua la vigilància tot i l'anunci de "desaparició" de funcions frontereres. Tal vegada la noció de mur s'ha substituït per la de filtre, amb criteris de control que donen especial importància a impedir el pas d'"immigrants indocumentats". Res no impedeix fer més efectiu el control del territori nacional mitjançant la utilització de les eines de comunicació global i simultània per localitzar topogràficament certs individus de manera més eficaç i neutralitzar-los sociopolíticament respecte a l'hegemonia de l'estat nació.⁴

En aquest procés, el reactivament de les fronteres dels vells estats nació no seria l'exponent de la seva darrera defensa abans de desaparèixer en la marea de la globalització, sinó l'adaptació dels seus dispositius a les exigències del control disciplinari de l'espai nacional en el context del nou escenari econòmic mundial, davant la generalització dels moviments humans i de mercaderies facilitats per la rapidesa i extensió de les comunicacions.

Les polítiques de sobirania territorial, doncs,

---

3. Amb tot, podem dir que, per al cas franco-espanyol, els controls són menys sistemàtics en comparació amb el cas de la frontera sud dels Estats Units d'Amèrica; particularment pel que fa al cas de la Cerdanya, que acull un menor volum de trànsit transfronterer que el pas fronterer de la Jonquera.

4. Per exemple, als controls migratoris de la frontera Mèxic-Estats Units existeixen "l·listes negres" d'aquelles persones de qualsevol nacionalitat considerades *non gratas* i que han estat fitxades des de qualsevol punt de la geografia nacional i mundial. En verificar el passaport, el nom i el número del portador, les dades es contrasten amb aquestes l·listes. Aquesta actualització constant deu la seva major eficàcia a les comunicacions immediates del sistema global. En el cas de la frontera Espanya-França, la vigilància del pas de persones procedents de països "no socis" és un dels elements que comporten la no-desaparició dels controls de frontera, i l'organització de patrulles extraordinàries de vigilància. Especialment en els darrers temps, el terrorisme s'ha erigit en un dels altres motius. Amb tot, el desplegament de més o menys sofisticades i exhaustives eines de vigilància (ús de targes digitals, escàners per a identificació d'empremtes, tancats metàl·lics de protecció, segellament de clavegueres...) s'ha donat especialment a la frontera exterior que separa Espanya i el Marroc i, de retruc, el primer i el tercer món.

*L'espai fronterer esdevé, a més d'indret de control, un espai econòmic del qual milers de persones viuen. Transport públic anomenat triciclo esperant un client a un local de prostitució a Suchiate (Mèxic).
Fotografia: M. A. Ruiz.*

no només són vigents sinó que fins i tot s'han exacerbats amb la globalització dels fluxos i la informació. Per tant, hem de prendre posició, amb un prudent escepticisme, davant d'aquells que preconitzen deductivament la fi dels estats i dels nacionalismes com a culminació ineludible de la modernitat en l'època de la globalització, com si aquesta fos un esglaó superior en la cadena del progrés de la humanitat cap a la superació de les seves tendències ancestrals a la "fronterització" i els sentiments de pertinença comunitària. I per a aquesta presa de posició seran útils els exemples etnogràfics en què entrarem tot seguit.

Ciudad Hidalgo, la frontera sud de Mèxic

A l'extrem sud-oriental de Mèxic, i per tant, a la regió més meridional de l'estat de Chiapas, anomenada Soconusco, es troba el municipi de Suchiate i la seva "capçalera", Ciudad Hidalgo. Situat en la plana costera del Pacífic gairebé al nivell del mar, el municipi té una extensió de 80 km², i limita per la seva part oriental amb el riu Suchiate que constitueix la frontera amb la República de Guatemala. Ciudad Hidalgo està assentada sobre les platges del riu, al costat de la veïna Tecún Umán guatemalenca, i té un pont internacional que, fins a l'obertura del nou pont fa pocs anys era el principal punt de comunicació amb l'Amèrica Central. L'any 2000 el muni-

cipi tenia poc més de 30.000 habitants, i la seva capçalera més d'11.000, a més d'una població flotant de entre 2 i 5.000 persones.

Ciudad Hidalgo està estretament vinculada amb la delimitació fronterera. Després de l'aplicació del *Tratado de Límites entre México y Guatemala* de 1882, on es va especificar exactament una frontera que havia estat bastant indefinida des de la independència, el municipi mexicà d'Ayutla (l'actual Tecún Umán) va passar a jurisdicció guatemalenca, ja que la frontera es desplaçà cap a l'oest des del riu Tilapa fins al Suchiate. Aquest desplaçament obligà la població resident a la franja de territori guanyada per Guatemala a decidir entre les dues nacionalitats, raó per la qual es va fundar Mariscal a la banda mexicana (l'actual Ciudad Hidalgo). A partir d'aquests anys es van establir per primer cop barreres nacionals visibles entre els habitants d'una mateixa regió socioeconòmica i cultural, una frontera que seria definitivament apuntalada arran de les campanyes del govern postrevolucionari dels anys trenta, adreçades a "nacionalitzar" i "desindianitzar" totes les regions limítrofes amb Guatemala, mitjançant l'escola pública i l'accés a la carta de nacionalitat mexicana. A partir de la formació de l'hegemonia política nacionalista postrevolucionària, es va començar a concebre la *mexicanización* de la frontera com un assumpte de seguretat nacional.

El pas fronterer de Ciudad Hidalgo és un punt

estratègic de la geopolítica de Mèxic, però té una importància gairebé nul·la en l'economia nacional, tot i considerant el valor de les seves finques de plàtans i mango. La nostra ciutat no és, doncs, cap nucli d'enllaç financer o comercial entre l'Amèrica Central i la del Nord, sinó solament un punt geogràfic fonamental de comunicacions en l'estratègia de seguretat i control de poblacions i mercaderies de l'Estat nació mexicà. Ciudad Hidalgo constitueix una localitat rural on el canvi oficial de sobirania territorial associada al pas d'un riu ha obligat al desplegament del dispositiu de vigilància duanera i migratòria sobre persones i mercaderies que en la seva major part ni tan sols provenen de la regió adjacent.

Així doncs, atès que Ciudad Hidalgo no és cap centre industrial com sí que ho són les ciutats de la frontera nord, l'impacte que l'existència de la frontera té sobre les poblacions locals és, encara que important, restringit principalment a tres factors: *a*) a la lliure fluctuació del canvi monetari peso-quetzal que fa emergir, durant períodes econòmicament racionals, mercats locals de contraban per a venda de productes a escala regional; *b*) a l'establiment de tota una economia de serveis per al transport de mercaderies, des d'agències duaneres fins al sexeservei; *c*) a l'establiment del pas fronterer com una estació de proveïment de recursos econòmics i simbòlics de milers de migrants centreamericans en la seva cursa cap al nord.

Aquests tres factors han estat vinculats en els darrers anys, de manera que la dinamització del mercat (*tianguis*) adreçat al petit contraban (situat a la vora del riu), a la qual ha conduït l'afebliment de la moneda mexicana en comparació amb la guatemalenca, ha portat com a conseqüència una major capacitat de Ciudad Hidalgo per, a més de donar feina a la gent local, convertir-se en receptora provisional o definitiva de treballadors centreamericans —ocupats en el comerç irregular i el transport. Aquesta dinamització depèn completament del fet que la frontera romangui oberta a les transaccions de contraban i, per tant, que el dispositiu de control faci aigua.

Aquests són també els processos més rellevants —derivats de la globalització dels fluxos de persones i mercaderies, per bé que no directament producte del TLC —que tenen major impacte local en la franja fronterera. Però quines són les conseqüències que en la tessitura local tenen aquests processos globalitzadors sobre l'hegemonia de l'estat nació? Comencem per descriure una mica la geografia d'aquest pas de frontera.

Com estem veient, a Ciudad Hidalgo, la frontera entre estats nació, lluny de ser un límit impermeabilitzat entre dos territoris que miren al seu interior "nacional", suposa una forma i un mitjà de vida fonamental per a milers d'habitants locals i migrants. Comerciants (establerts o irregulars), transportistes, *tricycleros*, *campistas*, contrabandistes guatemalencs, treballadors de bars i centres de prostitució, traficants diversos, depenen dels efectes de poder derivats de l'existència d'ambdós àmbits de sobirania territorial, i de les pràctiques paral·legals⁵ generades en l'intercanvi fronterer. Aquests actors socials transfronterers esdevenen paradigma pràctic d'una frontera que no aconsegueix els objectius de separació i vigilància que pretén el dispositiu de policia.

El pas oficial que hi ha perquè totes les persones i mercaderies creuin la frontera sota la mirada dels agents del dispositiu de control és el pont. Al seu extrem del costat mexicà es troben tant les oficines del control duaner com la delegació local de l'Instituto Nacional de Migración (INM), entre altres. Els camions són regirats i per a tot carregament se sol·licita el permís als conductors. Els vianants són interrogats sobre la

---

5. Definim paral·legalitat com aquelles pràctiques derivades d'un acord implícit i arbitrari entre els agents dels dispositius de control, que exerceixen la seva posició de dominació, i els comerciants, contrabandistes i traficants, que estableixen negociacions des de la posició subordinada, ja que si es compleixen les condicions d'aquest acord no formalitzat sinó sotmès a actualitzacions constants, tots aconseguen algun profit percebut des de cada posició, aprofitament generalment econòmic, però que també pot ser d'una altra naturalesa, com control o suport polític.

seva nacionalitat i, si escau, se'ls demana el corresponent visat d'entrada. Molts habitants locals reconeguts pels agents de migració només intercanvien algunes paraules amb ells i passen. Altres, que van en tricicles (taxis locals) i carreguen algunes capsas passen després de negociar també amb els agents duaners. Teòricament, si el control del dispositiu fos totalment efectiu, el tràfic hauria de passar per aquí. Però no és així. Exceptuant les mercaderies que transporten els tràilers, la major part d'aquest tràfic es produeix pel riu mitjançant l'ús d'unes barques fetes amb rodes (*cámaras*), a l'altura del *tianguis*, operades per un sindicat de *camareros*.

Aquest pas de barques es troba precisament en la zona del *tianguis del rio* adreçat al contraban. No és casual. Els principals clients d'aquest peculiar transport fluvial són els contrabandistes i les seves mercaderies, encara que també migrants centreamericans indocumentats i habitants locals que s'estalvien el feixuc pas pel pont. Aquest mercat a la vora del riu és totalment explícit: les transaccions on es comprenous, refrescos i articles de neteja es fan als mateixos carrerets, i les maniobres de càrrega es fan sobre la platja, tot sota la mirada dels mateixos agents duaners que haurien d'impedir-ne el tràfic, però que el toleren, perquè ja han establert pactes arbitraris amb els actors del *contrabando-hormiga*. A unes desenes de metres riu amunt, allunyant-nos del pont, es donen els tràfics més clarament il·legals (cotxes robats, electrodomèstics, estupefaents), que han de ser pactats amb els agents de forma més encoberta o clarament ocultats per les càrregues de *mordidas* que suposen. En algunes ocasions, els agents de la "policia judicial" són els mateixos traficants.

Voltant per aquests espais del pas fronterer, fa la sensació que sobre el pont i al costat de les dependències dels distints cossos del dispositiu de control un es troba al cor de la legalitat oficial. Però al mateix temps ens trobem a l'eix generador de la paral·legalitat. Si bé és cert que ens situem sobre la centralitat del dispositiu local de vigilància fronterera, el qual és la garantia de l'aplicació de la legalitat universalitzant de l'estat, alhora ens desplaçem sobre l'eix des d'on se

segregen relacions específiques en l'exercici de poder dels actors locals, els que definiran els marges i la possibilitat de tota pràctica paral·legal, i per tant, conformaran les modalitats de vida de les poblacions residents que viuen de la frontera.

Val a dir que el mateix succeeix amb els controls de persones. El pont sobre el Suchiate, així com també els diversos controls de l'INM que estan establerts al llarg de les rutes que duen a l'interior del país, ostenten la legalitat i posen en escena rituals d'estat —examen de signes per part dels agents. Però tant les estratègies per evitar els controls per part dels migrants, com les pràctiques d'escenificació de mexicanitat que assagen durant mesos o anys mentre acumulen recursos simbòlics (signes i símbols de pertinença nacional), estan segregades dels efectes de poder del dispositiu de control i, per descomptat, també del dispositiu nacionalista de l'escola pública. Per exemple, molts migrants resideixen a la franja de la frontera mentre, a més d'adoptar la variant lingüística d'espanyol mexicà, aprenen les possibles preguntes que els faran els agents en els controls, com l'himne nacional, o qüestions sobre la història de Mèxic, preguntes que han estat apreses pels mexicans precisament mitjançant el pas per l'escola pública.

Paral·lelament, els contrabandistes i els agents duaners sobre el pont resolen la situació de paral·legalitat amb l'escenificació de signes i gestos de legalitat explícita, només que en aquest cas ambdues parts participen del simulacre de legalitat. Per exemple, quan els contrabandistes coneguts creuen el pont amb mercaderia legal els agents amb els quals estableixen acords els pregunten subreptíciament: "¿vas a pasar algo?", mentre posen en escena tots els signes del ritual de control. En altres casos, aquesta escenificació és dona simultàniament amb l'ocultació mitjançant el llenguatge del simulacre. Aquest és el cas d'un traficant guatemalenc, que al mateix temps que comercia amb tomàquets i alvocats robats al DF amb factures falsificades i pagant els impostos legals de duanes, està pactant amb els policies "judicials" la compra de cotxes robats al

La dinàmica social i cultural que sorgeix en els indrets de frontera propicia la mescla de diferents estils d'entendre la realitat social.

Fotografia: cartell publicitari en llengua castellana i anglesa a Los Angeles (Califòrnia, EUA).

nord del país, o l'intercanvi d'un camió de paper higiènic per dues adolescents hondurenyes destinades als centres de prostitució de la ciutat de Mèxic.

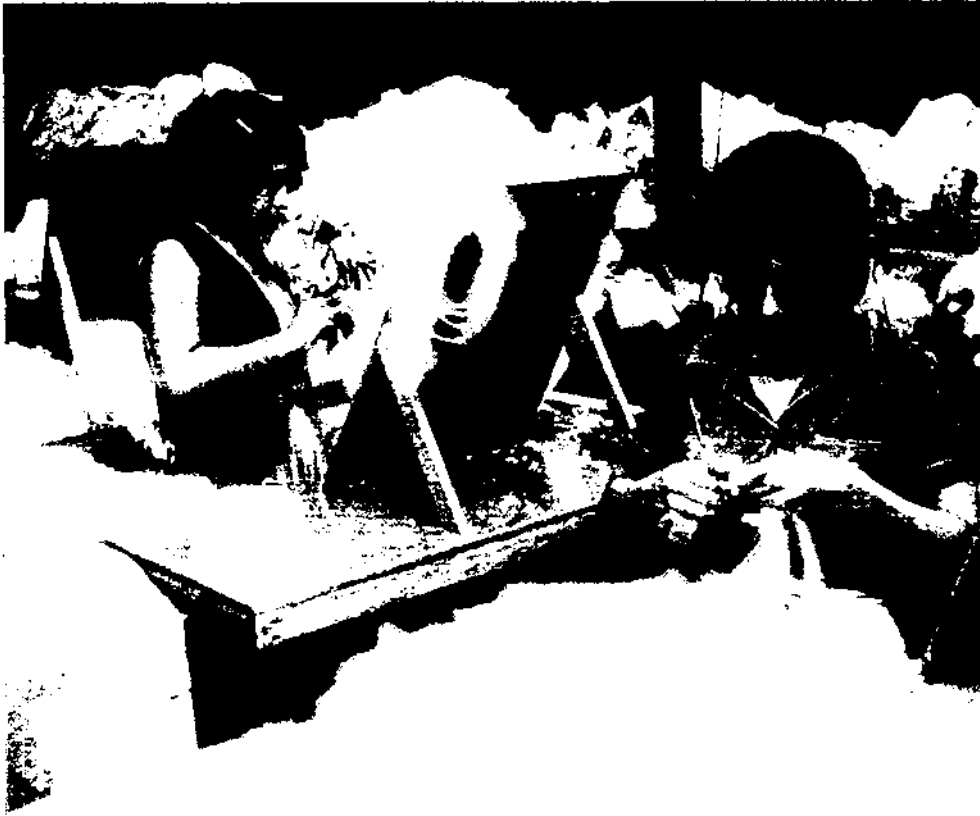
En la terminologia local, les expressions col·loquials *pasar el puente*, *cruzar el puente*, *ir por el puente* s'associen amb el control oficial i estan plenes de simbolitzacions de la legitimitat de l'Estat sobre l'espai fronterer. Fan referència a la possibilitat constant d'un control rígid que guardi les formes de la codificació simbòlica de la legalitat monopolitzada per l'Estat, i de la seva capacitat d'imposar la violència. L'oposició entre *pasar por el puente* i *pasar por el río* delimita les dues pràctiques bàsiques al voltant de l'ús de l'espai fronterer, per la qual cosa s'institueixen en categories simbòliques fonamentals del mapa cognitiu dels habitants locals. A partir d'aquesta dicotomia, la codificació de la legalitat en forma de violència simbòlica és situada a l'imaginari dels actors locals com el referent que permet la paral·legalitat.

Què ens fa entendre aquesta vocació dels actors locals per escenificar simulacres de legalitat mentre el contraban i el tràfic de migrants és quotidià? Que l'exacerbació ritual que en els espais oficials pren molta cura de la codificació (permisos d'internació, vises, revisió de vehi-

cles, fumigació, interrogatoris i rituals de control) és significativa amb relació a les pràctiques paral·legals i il·legals, ja que ens parla de la violència simbòlica expressada en les formes (Bourdieu, 1991) i exercida sobre uns actors traspassats pel conflicte entre la legalitat universal de l'estat i la posada en pràctica local del dispositiu de control entre uns corrents de fluxos transfronterers globalitzadors. La codificació rígida fa patent, no un recel absurd per aplicar una norma que és constantment violada, sinó la pretensió que aquesta formalització sustenti el dispositiu sota un nivell de tolerància abans de la seva volatilització en una multitud de codis locals que se segreguin de la retòrica nacionalista i trenquin l'hegemonia paradoxal de l'estat nació.

I per què diem que aquesta hegemonia que assoleix l'estat nació és paradoxal? Després de tot el que hem vist fins ara, és possible afirmar que l'estat mexicà exerceix la seva hegemonia fins al punt que les institucions del dispositiu de control són vistes com a legítimes per part dels habitants locals, i per tant, el contraban és percebut com a pernicios? La resposta és alhora, sí i no. L'economia informal del contraban no és vista com a il·legítima. Ben al contrari, tots els actors estan d'acord a reconèixer que és vital per

La frontera propicia l'establiment d'economies de caire informal que, en molts casos, són acceptades a ambdós costats de la frontera. Fotografia: Treballadores mexicanes en una maquiladora prop de la frontera amb els EUA.

a la comunitat. No obstant això, aquest fet no implica un grau de feblesa extrema del dispositiu de control ni un posicionament de lluita dels pobladors locals contra la dominació que imposa l'estat. Malgrat la presència d'estratègies d'ocultació són pocs els intercanvis fets a esquenes dels agents duaners i de migració, ja que aquests són actors imprescindibles en la creació i reproducció d'aquests tràfics i contrabans. Però si bé la participació dels agents aparentment estaria minant l'hegemonia de l'Estat, és evident que tots els actors implicats s'avenen a un joc derivat dels efectes de poder de la delimitació fronterera entre estats nació.

Així, doncs, malgrat que la paral·legalitat vulnera el codi explícit de la legalitat universalitzant, constitueix una expressió de l'hegemonia de l'estat nació, en el sentit que s'origina en el moment en què els marges legals de referència es delimiten com a amenaça externa de la relació de poder dins la qual cal pactar els intercanvis. En darrera instància, la legalitat s'estableix com a codi extrem i extern sota del qual es desenvolupa el llenguatge de la paral·legalitat. Tal i com deia un contrabandista "se puede robar con derecho o se puede robar sin derecho", o si-

gui, es pot treure benefici dels tràfics i els contrabans fent servir la llei com a coartada o sostre de la negociació, o es pot fer el mateix patint la llei com a instrument de dominació que instaura els pactes arbitraris. Si les institucions del dispositiu de control no tinguessin cap legitimitat i, per tant, l'estat nació es veïés definitivament superat per la violació de la frontera per part dels fluxos globals, les formes de paral·legalitat serien improbables: es donarien més aviat, o unes imposicions violentes de l'estat tal com passa a la part de la frontera guatemalenca, o unes racionalitats locals dominades per homes forts i màfies aïllades dels centres de poder.

La Cerdanya, la frontera franco-espanyola

Hem vist com el cas de Ciudad Hidalgo il·lustra el paper del dispositiu de control fronterer, el seu paper en el manteniment del poder de l'estat nació, i la seva coherència amb la situació generada arran del TLC. També ens hem aproximat a les pràctiques i estratègies paral·legals dels subjectes locals que no consisteixen en una negació del control fronterer i dels mecanismes del

dispositiu, sinó en una apropiació que d'alguna manera està relacionada amb la lògica d'aquest control. L'estudi antropològic del cas evidencia la interrelació de la lògica local i la lògica de l'estat nació, des d'un enfocament micro d'allò polític.

Un segon cas proporciona alguns elements més per a la tesi d'una vigència de l'estat nació, en el context de globalització. En aquesta ocasió ens situem a la Cerdanya, una comarca del Pirineu català de 546 km², constituïda per una gran plana central envoltada de valls adjacents, i que habiten més de 2.0000 persones. Des del 1659, el seu territori està dividit per la frontera franco-espanyola, partició que pràcticament no té cap marcadors en les característiques orogràfiques del terreny ni en el seu paisatge. Hi ha algun riu que serví de pretext per a la delimitació, però no té ni una amplada ni una fondària prou grans com perquè sigui difícil de travessar implicar grans dificultats per travessar-lo. La divisió territorial ha tingut conseqüències en diversos nivells, i principalment pel que fa a l'economia.⁶

L'activitat econòmica principal de la població cerdana fou, fins a les dècades de 1950 i 1960, l'agropecuària. El desenvolupament de les tasques de conreu i pastura implicava una organització similar de la producció a l'una i l'altra banda de la frontera, amb continuïtats considerables també en el nivell de l'estructura social (donades l'existència de propietaris amb terrenys a l'una i l'altra banda de la frontera i la mobilitat de treballadors i arrendadors de terres⁷). Des de mitjan segle (i en el cas espanyol, un xic més tard), hi va haver una progressiva substitució de la ramaderia i l'agricultura per les activitats de serveis (fonamentalment turisme) i construcció. Com han caracteritzat Antoni E. Tulla (1977 i 1997) i Joan Josep Pujadas *et alii* (1999), el procés fou més prematur al costat de la comarca que es troba sota administració francesa, sobretot arran del major desenvolupament de les infraestructures de comunicacions, amb la consegüent major connexió entre la Cerdanya i la resta del territori francès. Les circumstàncies polítiques de França i Espanya, la posició d'ambdós Estats en el concert europeu i la diferent inser-

ció a cadascun dels corresponents marcs estatals han definit ritmes desiguals en un procés de progressiva terciarització (PUJADAS *et alii* 1999).

Actualment la Cerdanya es troba a menys de dues hores en cotxe de Tolosa de Llenguadoc i de Barcelona, gràcies a l'obertura dels túnels del Cadí (1984) i del Pimorent (1994) i s'ha convertit en un destí turístic altament valorat i escollit per a la construcció de segones residències, especialment per part de barcelonins amb certa capacitat adquisitiva. Durant molts anys la frontera ha representat un atractiu més per als visitants, traduït en l'oferta comercial de productes de prestigi a la Cerdanya francesa (vins i sobretot formatges) i, a finals del segle XX, en preus distints dels terrenys a construir (menys barats a la Cerdanya francesa). Actualment el diferencial econòmic entre les dues Cerdanyes es manté. La progressiva instauració de la Unió Europea sembla preconitzar la desaparició de fronteres,⁸ però no implica la dissipació de les diferències. Els acords de Schengen (en vigor des de 1995) han

---

6. Un estudi brillant d'aquesta partició fronterera el constitueix el treball de Peter Sahlins (1993), que en ressegueix la història i n'estudia les conseqüències i l'evolució fins al començament del segle XX.

7. Amb relació a les pastures i a l'explotació de terrenys comuns, hi havia pactes i acords entre comunitats dels dos costats de la frontera, per a drets de pas i ús de terrenys, anteriors a l'existència mateixa de la divisió, i que s'han mantingut tot i l'establiment de la partició. L'historiador Henry Cavaillès (1986[1910]) considerarà aquests pactes veritables acords de pau, que preservaven les relacions locals entre poblacions en el context de crisis internacionals. Referències al cas concret de la Cerdanya es poden trobar a Roigé/Ros/Cots (1996), Pujadas (1997) i Pujadas *[et alii]* (1999).

8. Amb tot, significativament, als Acords de Schengen no es fa referència a una desaparició genèrica de fronteres, sinó de "supressió gradual dels controls a les fronteres comunes" (Acord de Schengen, 14 de juny de 1985). En un document oficial que es pot consultar a Internet, se citen diversos articles de la legislació europea vigent per fer referència a la "supressió dels controls i les formalitats sobre les persones en les fronteres interiors de la Unió Europea"

(<http://europa.eu.int/scadplus/leg/es/lvb/l14008a.htm>).

afeblit algunes funcions de les fronteres entre els Estats membres. A la Cerdanya això ha tingut com a conseqüència que es deixin d'aplicar els controls sistemàtics a les persones que creuen la frontera entre França i Espanya, i a una gran part del tràfic de mercaderies. En la nova situació, França i Espanya han modificat la intensitat d'aplicació dels seus dispositius de control, seguint la filosofia del procés d'unificació europea, que mira de restar funcions a les fronteres entre els estats membres de la Unió.

La frontera internacional continua existint i, en relació amb ella, hi ha diversos factors que contradiuen el que es podria interpretar com una pèrdua de poder per part dels estats nació francès i espanyol, a la zona fronterera. Aquesta contradicció es reconeix particularment tenint en compte l'aplicació del dispositiu de control i el manteniment d'estratègies paral·legals. En una altra línia, continua tenint sentit creuar la divisòria, i la interpretació del fet de creuar-la quedaria completament coixa sense el llenguatge del nacionalisme i la solidaritat nacional (a l'entorn de l'estat nació). En síntesi, aquells factors de contradicció, als quals dedicarem aquest apartat són: 1) Parcialitat de la desaparició dels controls fronterers; 2) Manteniment d'estratègies paral·legals amb les quals algunes persones s'apropien dels procediments formals establerts per l'estat nació, i de la seva lògica, per simular que els segueixen encobrint pràctiques paral·leles; 3) Persistència de discursos de solidaritat nacional, a l'una o l'altra banda de la frontera, en la lectura dels moviments i pràctiques de la població, tenint molt en compte l'existència de la frontera.

En primer lloc, si bé és cert que el control del pas de persones i la vigilància del tràfic de mercaderies han deixat de ser sistemàtics, continuen existint. La Policia nacional (en el pas de frontera de Puigcerdà), la Guàrdia Civil (en altres punts) i els *douaniers* francesos efectuen controls esporàdics dels vehicles i en algun cas dels vianants que creuen la divisòria. El 1995, els controls de pas francès i espanyol es reconeixien clarament per l'existència de barreres i la presència constant d'individus uniformats vigi-

lant-los. No es demanava sistemàticament documentació, però a tot aquell qui passava se li recordava, indirectament, que estava creuant un pas controlat. Avui no hi ha barreres, i és relativament fàcil creuar sense veure cap policia francès o espanyol vigilant, però dos cartells convenientment situats anuncien que hom entra a França o a Espanya. La bandera francesa oneja a la façana de la duana de Bourgmadame, i l'espanyola continua penjada a la comissaria de la Policia nacional, que custodia el pas de frontera de Puigcerdà. La majoria de vegades es poden creuar tots dos controls sense ni tan sols aturar-se, però de tant en tant una petita cua de cotxes sorprèn el transeünt. La filera s'origina quan un policia atura algun vehicle per preguntar al seu conductor on es dirigeix i per què. La majoria de vegades el vigilant no va més enllà de fer una mirada superficial a l'interior de l'automòbil.

En creuar-lo pels punts habilitats (que, amb tot, no són els únics llocs de pas possibles), tant els qui el traspassen com els qui el vigilen saben molt bé que hi ha un límit internacional. El control del pas respon a la lògica de l'estat nació, segons la qual cal vetllar per la integritat, seguretat i salut de la població, i lluitar contra amenaces externes. Pel que fa a la vigilància del pas de persones, un dels objectius consisteix a impedir (fins a cert punt⁹) que travessin la divisòria part de migrants "extracomunitaris indocumentats". Aquest control es dona, però, amb alguna ambigüitat, com posa de manifest el cas d'un immigrant algerià al qual una patrulla de gendarmes francesos va trobar en el tren que va de Tolosa a Barcelona. Quan el van trobar, no el van detenir en una comissaria, sinó que el van deixar a la plaça del poble fronterer de Bourgmadame, tot indicant-li que des d'allà havia de tornar França endins. Creient que trobaria el pas lliure, l'home va intentar passar a Espanya a peu, però va ser interceptat pels *douaniers*, tan bon punt el van veure. Finalment l'home va ser arrestat, i va ser retornat a l'interior de França.

Situacions com aquesta, d'una banda evidencien que els controls continuen presents, i que hi ha una vigilància per part de dos estats da-

vant els fluxos transnacionals, en aquest cas, de persones. Per a la població local hi ha una gran quantitat d'indrets per on la frontera pot ser creuada a peu, i alguns en els quals el pas en vehicle està poc vigilat. Però aquests llocs són desconeguts pels transeünts forans. D'altra banda, el dispositiu de control fronterer s'estén algunes vegades a aquells indrets poc vigilats, i arreu del territori francès i espanyol, plasmant la naturalesa idealment panòptica del dispositiu.

En un nivell micro, els controls esporàdics tenen com a conseqüència la reproducció de la lògica que hi ha darrere el dispositiu de control, en forma de l'escenificació del rol de vigilant i de vigilat. L'acció passa per la salutació, la petició de documentació i el corresponent registre ocular del vehicle i, si escau, manual. Tot plegat recorda el funcionament del control i la supeditació última dels subjectes d'una i altra banda de la frontera, al poder de dos estats. Idealment l'estat nació ha dissenyat els rols de vigilant i vigilat com a independents de possibles vincles i relacions que puguin existir entre els personatges, en altres circumstàncies. El fet que en realitat aquestes relacions existeixin podria fer pensar que la superació del control és senzilla i alguns cops automàtica. No obstant això, a voltes es reproduïxen les escenes tot i l'existència de vincles o de relacions. Un exemple és el cas d'una persona que és aturada per una parella de policies en un control. Un d'ells la coneix i se saluden. Acostumen a freqüentar un local nocturn de Puigcerdà (Cerdanya espanyola). Tot i

La globalització està propiciant fluxos migratoris molt importants que, a la vegada, contrasten amb polítiques més coercitives, especialment en les fronteres. Fotografia: obrers mexicans treballant en una plantació dels EUA.

això, el policia atura el vehicle d'aquella persona, la fa baixar i diu al seu company que regiri el cotxe. Tant el primer policia com el conductor saben que no hi ha res a trobar a l'automòbil. L'únic que no ho sap és l'altre policia que, en el seu primer dia de servei s'afanya a regirar el vehicle per trobar alguna mercaderia prohibida (droga o tal vegada una quantitat indeguda d'alcohol no declarat). L'escena s'acaba amb el comiat cordial entre els dos coneguts, sota la mirada sorpresa del vigilant novell. Una escena en què se simulen els papers de vigilant i vigilat amb considerable naturalitat, a la vegada que un nou intèrpret aprèn un guió que inclou el ritual de control i l'aparença de desconexió. No sempre el quadre es reproduïx d'aquesta manera, però l'exemple evidencia com el dispo-

9. La porositat de les fronteres internes a la UE recorda un article en el qual Michael Kearney (1991) caracteritzà la frontera entre els Estats Units i Mèxic com relativament permeable a ser travessada per part de migrants llatinoamericans que, en el pas de la frontera topaven amb una vigilància efectuada amb mitjans sofisticats i amb una gran quantitat de recursos, però tot sovint trobaven algun forat per defugir els controls. Segons l'autor, la porositat de la frontera norte és coherent amb el sistema capitalista, que requereix persones (o, més escaïment, cossos) per treballar en indrets diversos, però que no precisa que aquestes persones tinguin drets o la condició de ciutadans nacionals.

La mescla de signes externs és una de les característiques definitòries del món fronterer. Fotografia: atracció turística per als nord-americans a Tijuana (Mèxic).

sitiu de control segueix actuant, té vigència i és reconegut i interpretat en el context local.

Un segon aspecte a destacar és el desenvolupament de pràctiques i estratègies paral·legals, enteses aquestes darreres com un conjunt de pràctiques establertes paral·lelament i no pas en contradicció amb la forma legal d'actuar. És a dir, fonamentades en la legalitat mateixa, que en part reproduïen com si es mantingués escrupolosament. Fins al 1995, es donaven transaccions seguint una màxima que en certa ocasió va citar un informant que es dedicava al contraban de bestiar: "el que veus no té res a veure amb el que passa". Aquesta norma es traduïa en la falsificació de documentació d'animals que es feien passar per la frontera. Així, per exemple, se signava un certificat de defunció d'un animal que en realitat s'havia venut a una altra persona, o es canviava un animal vell per un altre de jove, amb característiques semblants. En tots dos casos formalment se seguien els tràmits establerts i fins i tot s'aprofitava per fer la transacció. No sempre era així, però sovint en el tràfic hi participaven conscientment vigilants, funcionaris de duanes i algun secretari d'ajuntament. Tots ells es trobaven en espais de sociabilitat des de carrers i places fins a hotels, cases de pagès, bars i comerços. Aquestes relacions i la necessària existència de xarxes transfrontereres han permès moltes transaccions. En el rerefons d'aquests tràfics, hi ha hagut la consciència de l'existència de dos estats nació i del seu poder, i han estat efectuades amb coherència amb ella i

amb el funcionament del dispositiu de control desplegat des d'aquells centres de poder.

Actualment la Cerdanya és lloc de pas de mercaderia prohibit per la naturalesa mateixa del producte (els estupefaents, per exemple) o per la necessitat de controls sanitaris (bestiar). En un altre nivell,¹⁰ hi passa el tràfic d'immigrants extracomunitaris. De tota manera, el Tractat de Schengen ha tingut com a conseqüència la desaparició del contraban de moltes mercaderies. Els tràfics il·legals i els acords paral·legals resten sense sentit en el nou context. La legalitat cobreix la gran majoria de les transaccions i moviments.

Significa tot això que la paral·legalitat ha desaparegut completament, amb relació a la frontera? Doncs no exactament. Una altra forma és la pràctica que segueixen persones que *de facto* tenen dues residències i/o dues nacionalitats, i que les autoritats locals ho saben, quan formalment n'haurien de tenir només una. És el cas d'un treballador resident a la Cerdanya francesa, que ha seguit una estratègia acurada per mirar de beneficiar-se al màxim possible de tenir a la vegada residència reconeguda a l'una i l'altra banda de la frontera. Quan va arribar d'Andalusia, als anys setanta, es va establir en un poble de la Cerdanya espanyola on va viure durant quinze anys, primer sol, i després amb la seva dona. Quan la parella estava a punt de tenir un fill, es van plantejar d'anar a residir a la Cerdanya francesa (on ell treballava), amb l'objectiu d'aprofitar el sistema educatiu i els serveis

assistencials francesos, que consideraven millors. Amb tot, van establir un pacte amb l'alcalde del poble espanyol perquè no els donés de baixa en el municipi, i així podien mantenir el vehicle espanyol de què disposaven. A canvi havien de votar l'alcalde en les següents eleccions municipals. D'aquesta manera l'home tragué profit d'una doble residència, a partir dels mecanismes legals corresponents a dos estats, mentre que l'alcalde del poble espanyol feia els ulls grossos davant una situació que coneixia, però de la qual prescindia. L'existència de la frontera internacional i la proximitat de dos territoris d'estats nació facilità l'acord entre persones per a la consecució dels seus interessos, aprofitant la situació que brindava el fet d'habitar en una zona fronterera. No es tracta pròpiament d'una paral·legalitat desenvolupada, com en el cas de Ciudad Hidalgo, entre vigilant i vigilat, amb escenificació coherent amb el dispositiu de control, però esdevé una estratègia coherent amb l'existència de la frontera traçada pels estats nació, i fonamentada amb la percepció que a la Cerdanya hi ha "França" i "Espanya".

I encara un tercer factor dóna constància de la vigència de l'estat nació a la zona fronterera. Els cerdans han estat i estan habituats a consumir productes d'un cantó i l'altre de la línia divisòria i a aprofitar la diferència entre el preu, la qualitat o la presència de determinats productes, anant a establiments de la Cerdanya francesa o la Cerdanya espanyola. Des d'un punt de vista comercial, hi ha cerdans francesos que compren alguns productes específics (oli, vi, conserves, fruita, peix, llegums...) o que fan la compra setmanal o diària a supermercats de la Cerdanya espanyola. Aquest aprovisionament es feia, fins a mitjan els anys vuitanta, en comerços dels pobles propers a la frontera. Llivia i Puigcerdà eren els nuclis comercials de major magnitud. Després hi havia algunes *épicerie*s en pobles més petits, vora la frontera.

L'obertura d'altres establiments i de grans superfícies comercials ha absorbit les vendes, i molt especialment els centres més grans que es troben a la banda espanyola. Un d'ells és el Supeco. Cap al 1997, la visible quantitat de bosses

del centre comercial que s'acumulaven als contenidors de brossa dels pobles de la Cerdanya francesa delatava que habitants de Cerdanya francesa hi feien la compra. Regia la transacció una lògica del guany o l'estalvi econòmic. Algunes de les persones que compraven al supermercat, a finals dels anys noranta, eren acusades de manca de patriotisme per individus que, en un exercici de doble moral, compraven amb més o menys freqüència al mateix establiment. La situació és doblement paradoxal, no sols perquè els acusadors podien incórrer en el delictes atribuït, sinó també perquè Supeco era una franquícia de capital francès, establerta en sòl espanyol i, per tant, era exponent d'una inversió de capital transnacional. Com ha suggerit Ulrich Beck (1998), en l'era actual existeix una mena de societat mundial, no governada per un o més estats, sinó dirigida per diversos actors transnacionals entre els quals hi ha empreses que s'estenen per territoris estatals diversos. En el cas de la Cerdanya l'exemple són els supermercats i botigues de cadenes internacionals. Van néixer en un lloc concret, però s'han estès a indrets com la Cerdanya.

Pel que fa a l'empresa Supeco, ha estat absorbida per la franquícia Champion (també francesa). Ara a la Cerdanya hi ha un Champion a Bourgmadame i un altre a Puigcerdà. Comprar a l'antic Supeco no és, doncs, comprar totalment a l'altra banda (de fet, tampoc no ho era abans). El profit que es treu de les compres de Bourgmadame com de les de Puigcerdà correspon a una mateixa firma comercial. És una mostra més de com, paradoxalment, el que és transnacional va lligat a l'existència d'una definició de la realitat basada en l'existència del model d'estat nació amb sobirania territorial.

---

10. Evidentment les persones no són mercaderies, si bé reben tractament com si ho fossin, en termes de compra-venda.

11. Mot que en francès designa una botiga de comestibles que, en alguns casos, tenia també un petit bar. Eren botigues que es trobaven en la major part de pobles de la Cerdanya francesa, però a la Cerdanya espanyola es podien trobar botigues amb rètols de "Comestibles" i "Épicerie", al mateix temps.

I encara hi ha un darrer element, dins aquest tercer gran factor, centrat en la interpretació de la realitat sota un prisma on és central l'existència de l'estat nació. Si la UE ha de representar una progressiva desaparició de fronteres, a la Cerdanya no es pot dir que això s'estigui produint, o almenys no en el nivell de l'economia. El diferencial que hi ha entre les dues Cerdanyes, combinat amb la major facilitat per efectuar transaccions transfrontereres, ha motivat, segons comerciants, empresaris i sindicats de la Cerdanya francesa, una competència desigual entre productors i venedors de l'una i l'altra banda de la frontera. El desequilibri es dona fonamentalment en el terreny dels serveis i específicament del turisme, que treballen de cara a una mateixa clientela (la que procedeix del Principat de Catalunya, i sobretot de Barcelona) (ASSOCIATION INTERSYNDICAL CERDAGNE-CAPCIR, 1997).

Segons dades de la Chambre de Commerce et Industrie de Sallagosa, en el sector de la construcció i els treballs públics, les càrregues socials representen per a les empreses franceses un cost suplementari que es correspon a un 44% del salari a Espanya, i a un 110% a França. Així doncs, les empreses de construcció i afins de tota la Cerdanya tenen un mateix interès econòmic però diferents mitjans. Gràcies a la diferència de càrregues socials, les empreses de la Cerdanya espanyola poden fer obres o subministrar materials a les empreses que construeixen en sòl francès amb la possibilitat d'oferir un preu més competitiu.

En definitiva, l'economia esdevé terreny per excel·lència de complementarietat i competència a l'ensem, i tot en virtut de la frontera, de la seva presència o de la seva absència. La primera ha generat més contactes i convergència d'interessos que no pas divergències. La segona, en canvi, comporta una competència paradoxal, perquè precisament quan semblava que se cercava la superació de fronteres nacionals, ha afloirat amb força el criteri nacional per la definició i judici de situacions. La desaparició dels aranzels i de la majoria dels controls no s'ha vist acompanyada per l'esvaniment del pes de l'estat

nació en molts aspectes i molt particularment en la interpretació de la realitat, per part dels cerdans. En el terreny de l'economia, la base de l'argument de queixa davant la competència espanyola, per part de petits empresaris i comerciants de la Cerdanya francesa, és precisament una interpretació nacionalista, que d'entrada té l'estat nació com a referent. És a ell a qui corresponen els canvis i les accions. De fet, a l'una banda i l'altra de la frontera es desenvolupen polítiques socials i es troben nivells de renda i preus ben diferents. Nacionalismes i estats nació diferents continuen presents a la comarca, sustentant el traçat d'una frontera, per sobre la seva pretesa desaparició.

A la llum dels tres aspectes assenyalats pel cas de la Cerdanya podem veure, doncs, que ni les fronteres han perdut sentit com a barreres territorials al si de la UE, ni el dispositiu de control ha estat desmantellat, ni l'estat nació ha deixat de ser definitivament vigent com a model per a la interpretació de la realitat i el manteniment d'estratègies i pràctiques que es fonamenten en la seva existència i en el funcionament dels seus dispositius.

Conclusions

A partir de dos casos ben diferents, veiem que la frontera internacional no té importància en ella mateixa, sinó que es basa en l'existència dels estats nació el territori dels quals diferencia, sobretot, a partir de l'acció creuada de dispositius estatals sobre la realitat microsocial que construeixen els subjectes que viuen a la vora de la divisòria internacional. Tot i les diferències substancials que hi ha entre el cas de Ciudad Hidalgo i de la Cerdanya, podem extraure del que hem exposat algunes conclusions generals que valen per tots dos casos.

D'entrada, s'ha vist com l'estudi de zones frontereres aporta alguna cosa més que una metàfora per enunciar la naturalesa circumstantial de les identifications nacionals i la permeabilitat de les fronteres simbòliques que delimiten les identitats col·lectives. Es pot anar també

La "lògica de la frontera" comporta, entre altres coses, la creació de tota una xarxa de comerç il·legal i altres activitats prohibides.

Fotografia: Centre Botànic, lloc de prostitució a Suchiate (Mèxic). M. A. Ruiz.

més enllà d'anunciar la facilitat amb què es poden creuar les fronteres territorials. L'estudi de la realitat de les dues zones de frontera presentades en aquest article serveix per subratllar el valor d'una anàlisi micro en l'estudi d'allò que té a veure amb l'estat nació i les seves polítiques.

D'altra banda, tot i constatar que existeix la possibilitat de travessar la frontera, no ens hem limitat a considerar aquest tràfic constant i explícit com una simple negació de l'existència de la divisòria i, en conseqüència, de l'hegemonia de l'estat nació. Per contra, hem situat les pràctiques dels subjectes i la lògica local en relació dialèctica amb un poder de l'estat que s'exerceix mitjançant un dispositiu de policia. Aquest exercici ha permès veure les paradoxes que són subjacents al projecte d'estat nació modern. En el cas de Ciudad Hidalgo, hem vist que la paral·legalitat no mina el concepte d'estat nació sinó que forma part de la seva hegemonia i legitimitat. En el cas de la Cerdanya, la minva de controls després dels acords de Schengen genera una situació paradoxal, per la continuïtat de l'acció del dispositiu nacionalista per part de dos estats nació, que es tradueix en una interpretació del món que passa per l'existència de la frontera i dels territoris estatals com a realitats ineludibles.

Darrere dels dos casos presentats hi ha el paper que el dispositiu nacionalista compleix en la construcció d'una legitimitat de l'estat nació en el mateix nivell micropolític on les seves previsions de control exhaustiu fan aigua. Un paper

al qual creiem necessari fer referència en aquestes línies finals. En el cas de Ciudad Hidalgo, l'acceptació que els actors locals fan de la vigilància fronterera, i dels consegüents acords paral·legals segregats de l'exercici del poder, està irremissiblement vinculada amb els processos de nacionalització que es donen mitjançant el pas per la institució escolar. Això és així, perquè amb els mètodes disciplinaris, els rituals nacionalistes (com els "honor a la bandera") i els continguts curriculars, els subjectes aprenen la seva pertinença a un espai nacional. Paral·lelament, els processos pels quals els migrants socialitzen els signes i símbols que signifiquen la seva mexicanitat i que els permetran o bé la residència a la franja fronterera o bé el seu pas pel país, són processos que fan patent el pes i el paper del dispositiu nacionalista. Però l'hegemonia que s'assoleix a la frontera és paradoxal precisament perquè, en primer lloc, deriva d'un model de dominació coercitiva per a la vigilància de persones i mercaderies, i en segon lloc, perquè el consens general que es genera des del dispositiu nacionalista no està exempt de violència coercitiva.

Pel que fa al cas de la Cerdanya, el sistema educatiu ha tingut un pronunciat impacte de nacionalització al llarg de més de cent anys d'acció continuada. Un impacte que en un lapse de temps tan llarg, ha passat per circumstàncies ben diverses. Al voltant de conceptes com *república* o *pàtria* i, en qualsevol cas, entorn d'una idea de nació, s'han desplegat a l'una i l'altra banda de la frontera simbologies nacionals i ri-

Els fenòmens de caràcter globalitzador fan que, malgrat el que pugui semblar, l'estat nació no estigui en crisi. Fotografia: desfilada commemorativa del Día de la Revolución Mexicana a Suchiate (Mèxic), el 20 de novembre de 1997. M. A. Ruiz.

tuals patriòtics no exempts de mecanismes disciplinaris (elaboració de fileres, càstigs, cant d'himnes...) i els infants han estudiat la història i la "cultura" de pàtries diferents (França i Espanya, a les quals potser podríem afegir Catalunya). Tot plegat ha servit perquè hi hagi un cert consens sobre la legitimitat dels dispositius desplegats per dos estats nació. La visió "nacionalista" de la realitat es pot justificar també per l'acció educativa que, com sostingué Gellner (1988), té per objectiu assolir la perfecta coincidència entre fronteres culturals i fronteres nacionals. Una anàlisi aprofundida en el cas cerdà, centrada en el dispositiu nacionalista, ens faria entrar en la complexitat d'un escenari en què en els darrers vint anys ha entrat amb força l'acció política de la Generalitat de Catalunya erigida gairebé en un estat, que no solament actua amb el desplegament de polítiques educatives específiques, sinó que té també els seus propis dispositius de control policíac (sense competències, però, sobre el control de frontera). Entrar en aquesta anàlisi permetria mostrar com de paradoxal, però a la vegada vigorosa, pot ser la vigència del model d'estat nació a la Cerdanya.

Al capdavant arribem a la conclusió que l'hegemonia de l'estat nació no rau solament en els dispositius de dominació coercitiva. Però tampoc parteix d'uns individus que han estat consensuats en un acord intersubjectiu sobre la legitimitat d'una pertinença nacional, sinó que es genera en l'acció creuada d'un doble dispositiu

que fa plausible el control d'un espai nacional mitjançant l'acció de metodologies culturals específiques. És aquí on es crea la projecció i identificació entre la legitimitat que es desprèn del nacionalisme i la legitimitat atorgada a l'estat, cosa que ens porta a recordar que en el cas de Mèxic nació, estat i govern han estat íntimament vinculats durant dècades de govern priista postrevolucionari, mentre que en el cas d'Espanya i Franca, uns projectes nacionals i nacionalistes centralitzadors han assolit diferents graus de legitimitat, però han estat reeixits d'una manera o d'una altra.

Finalment, queda clar que l'aplicació de la vigilància i el control fronterer del dispositiu de coerció no solament respon a la lògica dels estats nació en dialèctica amb el context local, sinó que hi té un pes la globalització, en condicionar l'enfortiment del control fronterer o la mobilitat de capital, béns i persones a través de les fronteres. Tot plegat ens mena a subratllar que l'estat nació no està en crisi, i que els fenòmens que es donen en els seus marges territorials no ho corroboren, sinó al contrari. L'estat nació és una entitat política que en alguns aspectes pot quedar desfasada davant la globalització, però que és molt capaç d'articular mecanismes adaptatius i de crear noves doctrines que justifiquen la vigència de la seva segona part de la fórmula: la pertinença nacional.

Bibliografía

ASSOCIATION INTERSYNDICALE CERDAGNE-CAPCIR (1997) *Le Livre Blanc de l'AICC*, editat per l'AICC.

BARRET-KRIEGLER, Blandine (1995) "Michel Foucault y el Estado de policía". A: BALBIER, E.; DELEUZE, G. [et al.] *Michel Foucault, filósofo*. Barcelona: Gedisa.

BECK, Ulrich (1998) *¿Qué es la globalización? Falacias del globalismo, respuestas a la globalización*. Barcelona: Paidós.

BOURDIEU, Pierre (1991 [1980]) *El sentido práctico*. Madrid: Taurus.

BRADING, David A. (1973) *Los orígenes del nacionalismo mexicano*. México DF: SEP.

BUCH-GLUCKSMANN, Christine (1979) *Gramsci y el Estado. Hacia una teoría materialista de la filosofía*. México: Siglo XXI Editores.

CAVAILLÉS, Henri (1986[1910]) "Une Fédération pyrénéenne sous l'Ancien Régime. Les traités de lies et passerries". A: AUTORS DIVERSOS. *Lies et passerries dans les Pyrénées*. Tarbes: Société d'Études des Sept Vallées.

DELEUZE, Gilles (1995) "¿Qué es un dispositivo?". A: BALBIER, E.; DELEUZE, Gilles [et al.] *Michel Foucault, filósofo*. Barcelona: Gedisa.

FOUCAULT, Michel (1992) "Totalidad nacional y universalidad del Estado". A: *Genealogía del racismo*. Madrid: La Piqueta.

FOUCAULT, Michel (1992b) "El dispositivo de sexualidad". A: *Historia de la sexualidad I. La voluntad de saber*. Madrid: Siglo XXI.

FOUCAULT, Michel (1995) *Vigilar y castigar*. México: Siglo XXI.

GARCÍA CASTRO, María (1993) "Identidad nacional y nacionalismo en México". *Sociológica* (enero-abril), núm. 21.

GARRIDO, Luis Javier (1992) "El nacionalismo priista". A: NORIEGA ELIO, Cecilia (ed.) *El nacionalismo en México*. Zamora: El Colegio de Michoacán.

GELLNER, Ernest (1988) *Naciones y nacionalismo*. Madrid: Alianza.

GRAMSCI, Antonio (1993) *La política y el Estado moderno*. México: Editorial Planeta mexicana.

KEARNEY, Michael (1991) «Borders and Boundaries of State and Self at the End of Empire». *Journal of Historical Sociology*, 4(1):52-74.

PUJADAS, Joan Josep (1997) «D'identitats, fronteres i ciutadanes: el cas dels Pirineus». *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia*, 11:109-132.

PUJADAS, Joan Josep [et alii] (1999) «¿Divididos por la frontera?: Vínculos sociales y económicos entre la Cerdaña Española y la Francesa». A: PUJADAS, Joan J.; MARTÍN Emma; PAIS DE BRITO, Joaquín (coord.) *Globalización, Fronteras Culturales y Ciudadanía*, Actas del VIII Congreso de Antropología, Simposio I, Santiago de Compostela; FAAEE/AGA, p.143-155.

ROIÉ, Xavier; ROS, Ignasi; COTS, Pere (1996) «De la

comunidad rural a las relaciones internacionales. Los tratados de facería en el Pirineo catalán». A: CONTRERAS, Jesús (coord.) *Reciprocidad, cooperación y organización comunal: Desde Costa hasta nuestros días*. Actas del VII Congreso de Antropología Social, v.IV. Zaragoza: FAAEE i IAA, p. 135-152.

RÖSLER, Michael i Tobias WENDL (ed.) (1999), *Frontiers and Borderlands. Anthropological Perspectives*. Frankfurt: Peter Lang.

SAHLINS, Peter (1993) *Fronteres i identitats. La construcció de França i Espanya a la Cerdanya*. Barcelona: Eumo.

TULLA, Antoni F. (1977) "Les deux Cerdagnes. Exemple de transformations économiques asymétriques de part et d'autre de la frontière des Pyrénées". *Revue de Géographie des Pyrénées et du Sud-Ouest* 48(4):409-424.

TULLA, Antoni F. (1997) "La Cerdanya: dues realitats en un únic espai". A: DOMINGO, J.; MALLART, L. (ed.) *A l'entorn de la frontera*. Barcelona: Oikos Tau, p.85-104.

AUTORS DIVERSOS (1994) *Historia y fuente oral*, núm. 2.

AUTORS DIVERSOS (2001) *Política y sociedad*, núm. 36.

WILSON, Thomas M.; DONNAN, Hastings (1999) *Border Identities. Nation and state at international frontiers*. Cambridge: Cambridge University Press.